

ZINĀTNES DZĪVE

SAVA CEĻA MEKLĒJUMOS – LU LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTS PĒC NEATKARĪBAS ATJAUNOŠANAS*

LU Latvijas vēstures institūta direktora *Gunta Zemīša* referāts, nolasīts 2016. gada 16. decembrī, atklājot zinātniskos lasījumus “Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūtam – 80” LU Akadēmiskajā bibliotēkā

Institūcijas, tāpat kā cilvēki, grib lepoties ar savu izcelsmi – jo tālāk pagātnē varam to atrast, jo lepnāki jūtamies. Šodien mēs atskatāmies uz savas institūcijas – LU Latvijas vēstures institūta 80 gadiem un esam lepmi, ka esam senākie, ka mūsu institūts tika dibināts kā pirmais iecerētās zinātņu akadēmijas institūts, ka esam izveidoti jau pirms padomju okupācijas.

Lai gan šodien vēlos runāt par laiku pēc neatkarības atjaunošanas, nedaudz jāpieskaras arī senākai vēsturei. Lai gan runājam par institūtu, kurš vienā vai citā veidā ir pastāvējis 80 gadus, tomēr jāatzīst, ka tie bijuši trīs, ne tikai dažādi, bet pat ideoloģiski naidīgi institūti. Vēl jau bija arī vēstures krātuves posms nacistiskās Vācijas okupācijas periodā, tomēr šajā laikā institūtu par pētniecības iestādi var uzskatīt visai nosacīti.

Latvijas vēstures institūts tika izveidots Kārļa Ulmaņa autoritārā režīma laikā 1936. gadā ar likumu “Par Latvijas vēstures institūtu”, kas noteica, ka Latvijas vēstures institūts ir patstāvīga valsts augstākā zinātnes iestāde ar sēdekli Rīgā. Institūts pakļauts tieši izglītības ministram. Institūta uzdevums ir latviešu un vispārīgās vēstures notikumu un parādību pētīšana un noskaidrošana nacionālisma un patiesības garā.¹

Tā bija noteikta novēršanās no t.s. zemes vēstures pētniecības, pie kuras bija pieturējušies vācbaltiešu vēsturnieki, un pievēršanās tautas, proti, latviešu tautas vēstures pētniecībai. Latvijas vēstures institūta apgādiens 1937. gadā izdeva Senās Latvijas vēstures avotu 1. burtnīcu, kas sākās ar pirmajām ziņām par baltiem jeb aistiem. Arī turpmāk, atlasot

* LETONIKA Raksts sagatavots Valsts pētījumu programmas “Letonika” ietvaros.

¹ Likums par Latvijas vēstures institūtu (1937). *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 1, 153. lpp.; *Valdības Vēstnesis*, 1936, 13.

vēstures avotus, galvenā uzmanība tika pievērsta tiem avotiem, kuros bija atrodamas liecības par latviešu tautu.

Situācija kardināli mainījās pēc kara līdz ar Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas nodibināšanu un tās paspārnē izveidoto Latvijas PSR vēstures institūtu. LPSR ZA pirmajā sesijā 1946. gada 23. decembrī Jānis Zutis, kurš Latvijā bija atgriezies no Padomju Krievijas, nolasīja referātu “Latvijas vēstures pētīšanas jaunie uzdevumi”.² Lai gan J. Zutis kā vēsturnieks tiek vērtēts ļoti augstu, īpaši viņa 1951. gadā iznākušais darbs “Baltijas jautājums 18. gadu simtenī”, viņa uzdevums bija vēstures pētniecību Latvijā ievirzīt gultnē, kuru noteica marksisma-ļeņinisma dogmas. Atbilstoši tām sabiedrība attīstās pa spirāli, attīstības virzītājspēks ir šķiru cīņa, bet nemieri un revolūcijas ir “vēstures lokomotīves”. Saskaņā ar šo uzstādījumu visa latviešu tautas vēsture bija šķiru cīņas vēsture ar mērķi “atbrīvoties no ekspluatatoru kundzības”, kas veiksmīgi tika sasniegts līdz ar Latvijas okupāciju 1940. gadā.

Abi režīmi – gan Ulmaņa autoritārais, gan padomju totalitārais – uzskatīja vēsturi par nozīmīgu faktoru identitātes veidošanai: Ulmaņa režīms par nacionālās identitātes, padomju – par padomju identitātes. Līdz ar to vēsturei tika pievērsta liela uzmanība, vēsturnieki, ja vien nononāca konfliktā ar režīmu, varēja justies salīdzinoši droši – darbs bija, virzība pa karjeras kāpnēm notika. Padomju laika īpatnība bija tā, ka zinātne koncentrējās tikai zinātņu akadēmijas sistēmā ietilpstošajos institūtos, kamēr augstskolu uzdevums bija gatavot speciālistus, bet muzeju – izglītēt sabiedrību. Protams, augstskolu pasniedzēji, tāpat arī muzeju darbinieki centās nodarboties ar zinātni, tomēr zinātņi vadīja zinātniskie institūti.

Situācija mainījās pagājušā gadsimta astoņdesmito gadu beigās, kad sākās laiks, kuru cilvēks, kuram ir arī lieli nopelni Latvijas vēstures institūta pārveidē, ķīmiķis un zinātnes vēsturnieks Jānis Stradiņš apzīmēja par trešo tautas Atmodu.

Institūtā šis pārmaiņas nenotika viegli. Bez dedzīgiem Atmodas atbalstītājiem institūtā bija arī dedzīgi komunisti, kā, piemēram, Jānis Dzintars, kurš savu karjeru bija veidojis, vairāk pateicoties saviem nopelniem komunistiskā režīma labā, mazāk kā vēsturnieks. 1990. gada sākumā par institūta direktoru ievēlēja Induli Roni. Šā gada nogalē Indulis Ronis devās aizsaulē, noslēdzot savu visnotaļ traģisko mūžu,

² Jānis Zutis (1947). Latvijas vēstures pētīšanas jaunie uzdevumi. *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 1, 59.–69. lpp.

kura ražīgākie gadi bija tieši 20. gadsimta deviņdesmito gadu sākums. Viņa vadības laikā institūts tika pārveidots no LPSR ZA Vēstures institūta par Latvijas vēstures institūtu. Runa nebija tikai par nosaukuma maiņu. Institūtam vajadzēja atrast jaunu identitāti. Pieredzes, kā strādāt demokrātijas apstākļos, nebija. Atmodas gados Latvijas vēsturnieki ar cerībām skatījās uz ASV latviešu izcelsmes vēsturnieku Edgaru Andersonu (1920–1989). Diemžēl 1989. gadā Edgara Andersona dzīve aprāvās. 1990. gada 19.–20. martā institūtā tika rīkota Edgara Andersona piemiņas konference par Latvijas vēstures historiogrāfiju. Tajā Jānis Stradiņš uzsvēra trimdas vēsturnieka trīs mūža atziņas:

1. Latvija ir jāskata ne no šaura lokāla viedokļa, bet pasaules kontekstā, salīdzinājumā ar citām valstīm, turklāt paliekot arī Latvijas patriotam.

2. Latviešu tautai jāatdod tās patiesā, objektīvā vēsture. Vēsture nav skaistu nacionālu leģendu kopojuums, bet vēsture visā tās plūdomā, ar uzvarām, zaudējumiem, sasniegumiem un kļūdām. Jāvairās no vēstures zinātnes politizācijas šā vārda slīktākajā nozīmē.

3. Latvijas vēsturi varētu traktēt plurālistiski, no dažādiem viedokļiem. Cik raiba bijusi Latvijas nacionālā un sociālā struktūra laika gaitā, cik pretrunīgi bijuši tie svešzemju un pašmāju politiskie, sociālie spēki, kas virzījuši Latvijas vēsturi, tikpat raiba bijusi arī mūsu vēstures rakstīšana.

Un J. Stradiņš no savas puses pielika klāt: “Latvijas vēsturei jābūt tādai, kas atzīst Latvijas, latviešu tautas tiesības uz valstiskumu, uz pašnoteikšanos, meklē šī valstiskuma saknes, iedīgļus sarežģītajā pagātnē, meklē tam savus vēsturiskos argumentus. Šādai pieejai šodien jābūt prioritārai.”³

Atmodas gados institūts lielu uzmanību pievērsa Kārļa Ulmaņa personībai, īpaši nezināmajam viņa dzīves beigu posmam pēc Latvijas okupācijas 1940. gadā. 1990. gadā kopā ar K. Ulmaņa piemiņas fondu, kura valdē iesaistījās arī institūta direktors I. Ronis un J. Stradiņš, tika izvirzīts uzdevums atjaunot “Pikšu” mājas, atrast K. Ulmaņa kapa vietu Turkmēnistānā, objektīvi izvērtēt K. Ulmaņa devumu, bet neglorificēt viņu kā “vadoni”, tāpat arī neglorificēt autoritāro režīmu.

1992. gadā institūta arheologi un antropologi kopā ar citiem Latvijas Republikas Ministru kabineta izveidotās komisijas Kārļa Ulmaņa kapavietas atrašanai dalībniekiem devās un Krasnovodsku, kur, pēc iegūtajām ziņām, cietuma slimnīcā 1942. gada 20. septembrī K. Ulmanis

³ Jānis Stradiņš (2011). Latvijas PSR ZA Vēstures institūta pārtapšana par Latvijas vēstures institūtu, 1988.–1993. gads (laikabiedra liecības un atmiņas). *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 3, 20. lpp.

bija miris un apbedīts vietējā kapsētā. Situācija kapsētā bija tāda, kas neļāva konstatēt, kur tieši atrodas bijušā prezidenta kapa vieta. 1994. gadā iznāca dokumentu un materiālu krājums "Kārlis Ulmanis trimdā un cietumā".

I. Ronis uzsvēra nepieciešamību arhīvus padarīt pieejamus pētnieciņbai un iestājās par sadarbību ar augstskolām. Tomēr īstas skaidrības par sadarbības formu nebija.

1993. gada nogalē Latvijas vēstures institūta dome un LU Senāts nobalsoja par institūta iekļaušanu LU sastāvā. Tomēr zinātne joprojām bija atrauta no mācību procesa. Nerealizēta palika I. Roņa ideja par to, ka institūta direktors, tas ir, viņš, tiks ievēlēts par LU Latvijas vēstures katedras vadītāju.

Cena, kuru institūtam nācās maksāt par atgriešanos pie eiropeskajām akadēmiskajām tradīcijām, bija augsta. Jaunajos apstākļos institūta rokās praktiski vairs nepalika instrumenti, kas nodrošinātu tā vadošo lomu. Promocijas padome nonāca Latvijas Universitātē, izrakumu atļaujas sāka izdot Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcija, arheoloģiskajos izrakumos iegūtās senlietas tika nodotas Latvijas Nacionālajam vēstures muzejam un Rīgas vēstures un kuģniecības muzejam. Tā kā senlietas institūts vairs neglabāja, tika slēgta arī restaurācijas laboratorija. Institūta rīcībā palika antropoloģiskais materiāls, etnogrāfiskajās ekspedīcijās savāktās liecības un arheoloģisko izrakumu pirmdokumentācija. Saglabājās arī dendrochronoloģijas laboratorija, kurā gan strādāja tikai viens cilvēks – Māris Zunde. Savu lomu institūts varēja apliecināt, tikai piedāvājot kvalitatīvus pētījumus par visiem vēstures periodiem. LU Vēstures un filozofijas fakultāte negatavoja arheologus, etnogrāfus un antropologus. Par šīm disciplīnām tikai tika lasīti studiju kursi. Institūtam praktiski bija monopolstāvoklis akmens un bronzas laikmeta pētniecībā.

Iespēju robežās institūts meklēja sadarbības iespējas ar citām institūcijām, kuras pētīja vēsturi, – vispirms jau ar muzejiem. Laikā, kad institūta direktors bija Andris Caune, Latvijas (Nacionālā) vēstures muzeja, Etnogrāfiskā brīvdabas muzeja, Rīgas vēstures un kuģniecības muzeja pārstāvji tika iekļauti institūta zinātniskajā domē. Praktisku sadarbību traucēja naudas trūkums, kuru izjuta visas institūcijas. Nespējot vienoties par finansiālu atbalstu, institūts pārtrauca izdot Zinātnisko atskaišu sesiju materiālus par arheologu pētījumiem Latvijā, kuri ar dažādiem nosaukumiem bija iznākuši kopš 1958. gada.

Jaunajos apstākļos institūtam bija jāmeklē jauna identitāte. Institūts saucās LU Latvijas vēstures institūts, tomēr reālas sadarbības nebija. Sa-

vukārt integrēties Latvijas Universitātes sastāvā institūts nevēlējās un saskatīja tur draudus savai identitātei. Īpaši asa cīņa par institūta juridisko patstāvību notika 2004.–2005. gadā. Tā noslēdzās 2006. gada 1. aprīlī, institūtam iegūstot grūti saprotamo Latvijas Universitātes aģentūras statusu.

Institūta identitātes meklējumi notika, ne tikai cīnoties par savu juridisko statusu. Būtiska nozīme bija tam, ko un kā pētīs institūts. Šai sakarā noteikti jāpiemin vēl viena personība, kurai bija būtiska loma Latvijas vēstures institūta atjaunošanā, – Jānis Graudonis, kurš kļuva par atjaunotā “Latvijas Vēstures Institūta Žurnāla” galveno redaktoru. Arheologa Jāņa Graudona (dzimis 1913. gadā) pasaules uzskats bija veidojies Latvijas Republikas laikā, bet jo īpaši Kārļa Ulmaņa valdīšanas gados. Padomju gados cietis no dažādām represijām un sāpīgi pārdzīvojis par latviešu tautas likteni padomju gados, pēc neatkarības atjaunošanas viņš, šķiet, visskaidrāk tiecās atjaunot Latvijas vēstures institūtu tādu, kāds tas bija pirmskara gados ne tikai pēc formas, bet arī pēc satura – respektīvi, atgriezties pie latviešu tautas vēstures pētniecības.

1991. gadā atjaunotā “Latvijas Vēstures Institūta Žurnāla” 1. numura ievadrakstā “Gaitu atsākot” J. Graudonis rakstīja: “Baltija, arī Latvija, ir tas reģions, kur ilgstoši saskārušās rietumu un austrumu kultūru strāvas, zeme, kurā par virskundzību zobenus krustojušas dažādas lielvaras. Un izmisumā klusi vai arī ārēji skaļi ir izlauzušās latviešu cīņas par savām tiesībām. [...] Bet, pārdzīvojusi kara postu, divu virsvaru okupācijas gadus, cilvēku iznīcināšanu, drausmās deportācijas un garīgās apspiestības sekas, mūsu tauta no jauna cēlusies apziņā un ticībā savai esībai, savai brīvai Latvijai. Vēsturnieku uzdevums šajā situācijā ir koncentrēt spēkus tautas pagātnes dzīves, viņas ciešanu un cīņu, zaudējumu un uzvaru izziņai. Totalitārā režīma politizētās un kropļotās vēstures vietā jādod patiesas desmittūkstošgadīgās vēstures atainojums. Latviešiem nav jākaunas no savas vēstures. Mēs ar dziļu lepnumu varam pārskatīt pagājušos gadsimtus un apbrīnot to lielo vitalitāti un garīgo potenciālu, kas palīdzēja mūsu tautai izdzīvot ilgajos apspiestības gados.”⁴

Tomēr praksē tā nenotika. Tieši pretēji – institūta vēsturnieki arvien skaidrāk nonāca pie atziņas, ka “viss, kas noticis mūsu zemē, ir daļa no mūsu vēstures”. Tas izpaudās ne tikai tēmu izvēlē, bet arī organizatoriski.

⁴ Jānis Graudonis (1991). Gaitu atsākot. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 1, 7.–10. lpp.

Tā Etnogrāfijas nodaļa tika pārveidota par Etnoloģijas nodaļu, kas pavēra iespēju pievērsties arī etnisko attiecību izpētei. Nozīmīgi bija Renātes Blumbergas pētījumi par libiešiem, Lilita Vanaga pievērsās atsevišķu novadu kultūrvēsturei.

Antropoloģijas nodaļa tika pārveidota par Bioarheoloģijas nodaļu. Agrāk antropologi galveno uzmanību veltīja etniskajai vēsturei, bet pēc pārveides nodaļā izstrādāto zinātnisko tēmu loks kļuva daudz plašāks – dažādu sociālo slāņu iedzīvotāju veselība dažādos laika posmos, klimatisko un sociālo faktoru ietekme uz indivīda attīstību, bērnu sociālais stāvoklis un daudzas citas tēmas. Pēdējā laikā, un to mēs arī šodien dzirdēsim vienā no ziņojumiem, notiek arī dzīvnieku kaulu materiāla izpēte, kas ļauj spriest par izmaiņām saimnieciskajā dzīvē.

Tika apzināts, pētīts un zinātniskajā aprītē ievadīts vācbaltiešu atstātais kultūras mantojums. 1998. gadā iznāca pirmais rakstu krājums “Senā Rīga”, 1999. gadā sāka iznākt rakstu krājumi “Latvijas viduslaiku pils”. Tika sagatavoti un četros sējumos izdoti Johana Kristofa Broces zīmējumi un apraksti (pirmo divu sējumu redaktors Teodors Zeids, 3. sējuma – Rita Brambe, Gvido Straube un T. Zeids, 4. sējuma – Muntis Auns). Ieva Ose sagatavoja un izdeva marķīza Pauluči zīmējumu albumu. Nozīmīgi bijuši pētījumi Kurzemes un Zemgales hercogistes vēsturē, kurus veikusi Mārīte Jakovļeva, revidējot vairākus mītus. Pētījumu rezultātā tapuši ne tikai raksti, bet arī vairākas izstādes. Jaunu, starpdisciplināru iespēju Kurzemes un Zemgales hercogistes vēstures pētniecībai deva 2015. gada 1. jūlijā uzsāktais Norvēģijas finanšu instrumenta līdzfinansētais projekts “Tehnoloģiju pārnese minerālo resursu izmantošanā senākos laikos”. Šo projektu var uzskatīt par nozīmīgu daudzējādā ziņā. Tas devis ne tikai jaunas atziņas, bet arī iezīmējis to modeli, kā būtu jāveido sadarbība starp dažādu jomu pētniekiem, mācībspēkiem un studentiem. Projekta gaitā tika apzinātas Kurzemes hercogistes manufaktūras un tajās veikti izrakumi, kurus vadīja institūta arheologs Rūdolfs Brūzis, bet piedalījās LU Vēstures un filozofijas fakultātes studenti.

Pārmaiņām, kas skāra institūtu, visvairāk gatavi, šķiet, bija arheologi. Lai gan kopumā lauka darbu skaits sašaurinājās, arheologi ātri uztvēra vēsmas, kuras valdīja pasaules un Eiropas arheoloģijā. 2001. gadā iznāca kolektīvs darbs “Latvijas senākā vēsture”. Dažas nodaļas tajā ir patiesi laikmetīgi uzrakstītas, dažas visumā atkārtoja to pašu, ko arheologi jau bija pateikuši savā izcilajā padomju laika darbā “Latvijas PSR arheoloģija”, tomēr pats mēģinājums neapšaubāmi bija apsveicams. Ne-

apšaubāma uzdrīkstēšanās bija 1996. gadā Rīgā sarīkot Eiropas Arheologu asociācijas II kongresu. Tam nebija ne naudas, ne pieredzes, tomēr bija milzīga, vispirms jau Jāņa Graudoņa vēlēšanās uzņemt kongresu Rīgā. Kongress izdevās, un šķiet, ka lielākais tā nopelns bija tas, ka Latvijas arheologi pārliecinoši ienāca Eiropas arheologu saimē un tur arī palika. Arheologi vairāk pievērsās sabiedriskajām attiecībām dažādos aizvēstures periodos, etniskās un atsevišķo baltu maztautu vēstures jautājumus atstājot Latvijas Nacionālā vēstures muzeja arheologu ziņā, paši reizēm iesaistoties kopīgos projektos. Nākamajā gadā uz 60 pastāvēšanas gadiem varēs atskatīties izdevums “Arheoloģija un etnogrāfija”. Pat nebūdam iekļauts starptautiski atzītās datubāzēs, šis izdevums vienmēr bijis augstu vērtēts ne tikai Latvijā, bet arī ārzemēs, īpaši Lietuvā. Šī izdevuma iekļaušana kādā no prestižajām datubāzēm ir tuvākās nākotnes uzdevums. Izcila vērtība ir arheologa un vēsturnieka Ēvalda Mugurēviča sagatavotajiem hroniku izdevumiem.

Būtiskas pārmaiņas skārusas arī Jaunāko laiku vēstures nodaļu. Pirmajos gados pēc neatkarības atjaunošanas institūts pievērsās tām tēmām, kuras bija noklusētas vai vienpusīgi traktētas padomju laikā, – Latvijas Republikas periods, okupācijas režīmi, represijas, Latvijas Republikas valstsvīru, vispirms jau Kārļa Ulmaņa liktenis. Tika izveidota Nacistiskā un padomju režīmu pētniecības nodaļa (vadītāja Irēne Šneidere). Tapa fundamentāli pētījumi gan par 19. gadsimta – “Latvija 19. gadsimtā” (2000), gan 20. gadsimta Latvijas vēsturi – iznāca divi sējumi: “Latvija no gadsimta sākuma līdz neatkarības pasludināšanai” (2000) un “Neatkarīgā valsts” (2003). Diemžēl trešais sējums iestrēga. Ilgā kavēšanās novedusi pie tā, ka savulaik sagatavotais darbs sācis novecot. Tā pārstrādāšana un papildināšana, šķiet, būs devusi rezultātu un nākamajā gadā, cerams, gada pirmajā pusē, varēsim nodot vērtēšanai ne tikai trešo, bet arī ceturto Latvijas 20. gadsimta vēstures sējumu. Institūtā tapuši nopietni pētījumi par 1905. gadu (Līga Lapa), par Latvijas strādnieku sociālo stāvokli 20. gadsimta sākumā (Jānis Bērziņš), par nacionālo pretošanās kustību nacistiskās Vācijas okupācijas apstākļos (Dzintars Ērglis), par bruņoto pretestību padomju režīmam (Zigmārs Turčinskis). Jauna joma ir pētījumi par seksualitāti un sociālo kontroli Latvijā 1914.–1939. gadā (Ineta Lipša). Ēriks Jēkabsons ir neapšaubāmi lielākā autoritāte Latvijas Neatkarības kara pētnieku vidū. Daina Bleiere uzskatāma par nopietnāko Latvijas sovjetizācijas pētnieci. Institūta pētnieki Edvīns Evarts un Juris Pavlovičs pievērsušies ikdienas dzīves pētījumiem nacistiskās Vācijas un padomju okupācijas periodos.

Institūta vadošie pētnieki vadījuši un darbojušies nozīmīgās vēsturieku komisijās. Laikā, kad Latvijas Vēsturnieku komisiju vadīja tolaik institūta direktors Andris Caune, komisija darbojās visražīgāk, pētījumu rezultātus izdodot 25 sējumos. Šobrīd Kārlis Kangeris vada LPSR VDK darbības zinātniskās izpētes komisiju. Nopietnu ieguldījumu tās darbā dod arī citi institūta pētnieki.

Pie lietām, ar kurām lepojamies, vajadzētu pieskaitīt "Latvijas Vēstures Institūta Žurnālu". Nupat esam sagaidījuši simto atjaunotā žurnāla numuru. Trīs galveno redaktoru – Jāņa Graudoņa, Andra Caunes, Inetas Lipšas laikā žurnāla politika bijusi atšķirīga. Jānis Graudonis atjaunoja žurnālu pirmskara akadēmiskajās tradīcijās, Andris Caune to veidoja kā institūta darbinieku žurnālu, Ineta Lipša to padarīja atvērtu un ievada starptautiskajā aprītē. Domājams, ka žurnāls ir pelnījis tur būt un drīz saņems augstāku novērtējumu un iekļausies kādā no prestižākajām datubāzēm.

2014. gadā Latvijas vēstures institūta, tāpat kā citu zinātnisko institūciju, darbību izvērtēja starptautiskie eksperti. Ekspertu slēdziens mūs nepatīkami pārsteidza. Es šobrīd neanalizēšu to, vai tas bija objektīvs, vai arī tikām pārprasti. Ne jau ekspertiem, bet mums pašiem ir jāapziņās savas kļūdas un nepilnības. Ir saprotams, ka, raugoties no Eiropas pieredzes, pētniecība, kas notiek izolēti nelielās institūcijās, atrauti no mācību procesa, nav atbalstāma. Sāpīgi bija tas, ka humanitārie institūti jau labu laiku iepriekš bija uzsākuši konsolidāciju, veidojot valsts nozīmes pētniecības centrus, arī tīri fiziski jau bijām ceļā uz jaunām "Latviešu valodas, kultūrvēsturiskā mantojuma un radošo tehnoloģiju Valsts nozīmes pētniecības centra" telpām Kalpaka bulvārī 4. Tas palika nepamanīts. Nav arī īsti skaidrs, kā šī sadarbības forma būtu realizējusies nākotnē. Šobrīd tas arī nav tik svarīgi, jo līdz ar Filozofijas un socioloģijas institūtu un Latviešu valodas institūtu kopš 2016. gada 1. janvāra esam integrēti Latvijas Universitātē. Atmetot skumjas pēc relatīvās patstāvības, kādu baudījām aģentūras statusā, jāatzīst, ka iznākums ir loģisks un forma ir pareiza. Jautājums ir par saturu. Pašreizējos apstākļos zinātne institūtos joprojām ir atrauta no mācību procesa. Lietu loģiskā kārtība būtu tāda, ka profesori un vadošie pētnieki veido savas skolas. Profesoriem tāda iespēja pastāv, un šobrīd tas ir izdevies profesoram un vienlaikus arī LU Latvijas vēstures institūta vadošajam pētniekam Ērikam Jēkabsonam, kura bijušie studenti kļuvuši par nopietniem 20. gadsimta vēstures speciālistiem un sākuši papildināt arī institūta jauno zinātnieku saimi, turpretī vadošajiem pētniekiem, kuri

strādā tikai institūtā, šādu iespēju praktiski nav. Ir nožēlojami, ka mums brīvā valstī ar zināmu skaudību jāatceras padomju laiki, kad institūta pētnieki vadīja kursa, diploma un doktora darbus. Katram zinātniekam arheologam bija 5–6 tehniskie darbinieki. Manas paaudzes arheologi vēl šodien ar lepnumu sevi uzskata par tā laika ievērojamo personību – cits par Elvīras Šnores, cits par Māra Atgāža, cits par Jāņa Graudoņa, cits par Andra Caune skolnieku. Institūts var pildīt šo uzdevumu. Mums ir izcila, unikāliem materiāliem bagāta bioarheoloģisko materiālu krātuve, arheoloģisko un etnogrāfisko materiālu krātuves, dendrochronoloģijas laboratorija. Institūts ir ideāla vieta, kur pētnieku vadībā studenti var apgūt arheologa darba metodiku. Tieši šeit ir pirmie panākumi un sadarbības iedīgļi. Bez jau minētā Norvēģu finanšu instrumenta institūta zinātniskā asistente Elīna Guščika ir uzsākusi arheoloģisko prakšu vadīšanu LU Vēstures un filozofijas fakultātes studentiem.

Nopietnus pētniecības virzienus izkopt un uzturēt traucē arī tas, ka zinātniskie projekti ir jāiegūst konkurences cīņā. Konkurence, protams, ir vajadzīga un nepieciešama, bet, tā kā valsts zinātnei izdala nepiedodami niecīgus līdzekļus, no kuriem humanitāro zinātņu rīcībā nonāk vēl niecīgāka daļa, mums ir jācīnās arī par Eiropas projektiem. Lielais mīnuss ir tas, ka uzvar tie projekti, kuros ir ietverti tā brīža aktuālie atslēgas vārdi – tādi kā “identitāte”, “integrācija”, “multikulturālisms” u.c. Vārdi mainās, noveco. To var arī saprast. Zinātnei ir jāiet līdzī laikiem. Sliktais ir tas, ka tiem pieskaņotās tēmas apraujas. Vēstures institūtam, ja tas joprojām grib būt nozīmīgākā vēstures pētniecības iestāde, kas nodrošina kvalitatīvus, uz avotiem balstītus zinātniskos pētījumus par visiem Latvijas vēstures periodiem, vajadzētu sniegt atbildes uz Latvijas vēstures pamatjautājumiem. Tam jābūt zināmā mērā konservatīvam. Ideālā variantā līdzsvaru starp mainīgo, laikmetīgo un stabilo, nepārtraukto pētniecību varētu nodrošināt Valsts pētījumu programma “Letonika”, kuras ietvaros varētu tikt ievērota stabila pēctecība. Savukārt īstermiņa, starpdisciplināros pētniecības projektos varētu meklēt atbildes uz aktuāliem jautājumiem, kurus priekšplānā izvirza mūsdienu mainīgā pasaule. Valsts pētījumu programma tiek īstenota, bet, tāpat kā grantu iegūšana, ir atkarīga no modē nākušiem atslēgas vārdiem vai tiek pieskaņota apaļām jubilejām. Valsts programmām vajadzētu būt regulāram valsts pasūtījumam, kuru izpilda labākie. Jautājums par to, kam īsti domātas valsts programmas, paliek valsts, šobrīd galvenokārt ar to saistotam politiķus un ierēdņus, ziņā. Diemžēl politiķu attieksme pret

humanitārajām zinātnēm līdz šim ir bijusi tāda, kā to savā monogrāfijā “Jābūtības vārdi” raksturojusi Maija Kūle:

“Mūsdienu Latvijas politiķi nezin kāpēc iedomājas (iespējams, ka sekojot marksistiskajai platformai!), ka valsts – tā ir tikai ekonomika. Ka pastāv sabiedrības materiāli tehniskā bāze un no tās ir atšķirīga virs-būve, līdz ar to humanitārajām zināšanām, izjūtām, vērtībām ir tikai otršķirīga vai pat pati pēdējā loma.”⁵

Protams, valsts – tie nav politiķi vai ierēdņi. Valsts esam mēs paši. Ja institūts vēlas būt tā institūcija, kura nosaka toni vēstures zinātnē, mums, vēsturniekiem, būtu jābūt tiem, kuri nosauc aktuālās tēmas un virzienus, kuri ir jāpēta. Cita lieta, ka mūs nesadzird.

Vēl viena būtiska problēma ir zinātnes komunikācija. Darbi, kas publicēti starptautiskajās datubāzēs, gan kļūst pieejami pētniekiem visā pasaulē, bet tie maz dod Latvijas sabiedrībai. Mēs dzīvojam laikmetā, kad ne vien eksakto, bet arī humanitāro zinātņu sasniegumus izmanto tikai niecīga intelektuāļu grupa. Monogrāfiju tirāža reti pārsniedz dažus simtus. Komunikācija ir kļuvusi par zinātni. Šķiet, ka arī zinātnes komunikācija par tādu kļūst. Ir jāmeklē jaunas formas, jauni informācijas kanāli. Tieši institūta arheologs Jānis Apals jau pagājušā gadsimta septiņdesmitajos gados saprata, ka ezerpils rekonstrukcija spēj uzrunāt daudz plašāku sabiedrības daļu nekā raksti, grāmatas vai monogrāfijas. Arī šie zinātniskie lasījumi, kas notiek sadarbībā ar LU Akadēmisko bibliotēku un ko papildina publikāciju un citu materiālu, kas stāsta par institūta vēsturi, izstāde bibliotēkas telpās, ir viens no veidiem, kā sabiedrībai stāstīt par vēsturi un tās pētniecību.

Devītajā desmitgadē institūts ieiet jaunā statusā. Kā vienmēr, jauns sākums nāk ar jaunām cerībām. Pagaidām vērtīgākais ieguvums šķiet t.s. Snieguma finansējuma piešķirums, kas ļauj institūtam piesaistīt jaunus doktorantus. Nupat gada nogalē par zinātniskajiem asistentiem tika ievēlēti pieci jauni cilvēki. Tas vieš cerību. Cerēsim, ka viņi piederēs pie paaudzes, kura vairs nebūs pārmaiņu laika paaudze.

Guntis Zemītis

⁵ Maija Kūle (2016). *Jābūtības vārdi: Etides par zināšanām mūsdienu Latvijā*. Rīga: Zinātne, 15. lpp.